

k nespokojenosti odborů pak vedlo s programem spojené faktické rušení kolektivních smluv. Papanův program také obsahoval další přísné škrty v sociálních výdajích a dával zaměstnavatelům nástroj ke snížení mezd až o 20 % oproti výši dohodnuté v kolektivních smlouvách. Nespokojenost zaměstnanců se projevovala spontánními stávkami, v listopadu proto byl vydán všeobecný zákaz stávek.

Velký průmysl ve své většině Papanův program vítal a vyhovovalo mu oslabení moci odborů a kroky směřující k autoritářské reformě ústavy, jejíž plány rozvíjel Carl Schmitt. Plánů na konzervativní reformu ústavy se na podzim 1932 objevila celá řada, žádný z nich však nepřekročil kritiku demokracie a parlamentarismu, politických stran a jejich velkého množství, poměrného volebního práva atd.; konkrétní návrhy, jak tento stav překonat a vytvořit „nový stát“, byly orientovány na zvýšení moci prezidenta (Schmitt), přeměnu zastoupení zemí Říšské rady v Horní komoru s doživotně jmenovanými členy a další návrhy návratu ke stavovskému státu, někdy i monarchii. Předvolební boj – volby byly vypsaný na 6. listopadu 1932 – se tak odehrával převážně mezi Hitlerem, útočícím nepokrytě na samu podstatu parlamentní demokracie, a Papanem jako obhájcem autoritativní reformy stávajícího státu. Hitler tak napadal sociální politiku kabinetu „nepřátelskou dělníkům“ a stavěl se tím vlastně po bok levicovým kritikům vlády, stranašidlo případného spojení radikální opozice NDSAP a KPD (dohromady by shromáždila téměř 52 % voličských hlasů podle výsledků červencových voleb) se začalo jevit příliš reálné. Zapomenuty byly vražedné pouliční bitky mezi jejich členy a začalo se upozorňovat na taktické spojenectví nacistických, komunistických a revolučních odborů ve stávce zaměstnanců dopravních podniků v Berlíně, která ochromila berlínskou dopravu před listopadovými volbami. Neodradit dělníky a současně neodradit ani velkopřůmyslníky, o jejichž přizeň se Hitler ucházel ujišťováním, že nacionální socialismus znamená i ochranu soukromého vlastnictví, byla úloha, která vedla i k rozštěpení názorů vedení NSDAP. Strana se topila v dluzích, velkorysé volební kampaně „supervolebního roku“ 1932 zcela vyčerpaly pokladnu i nasazení agitátorů, tenčil se příliv podpor ze strany bohatých příznivců (většina průmyslníků dávala přednost Papanově alternativě) stejně tak jako zdroj členských příspěvků při klesajícím počtu členů. Ve svém deníku si Goebbels poznamenal: „Opatřit peníze je mimořádně těžké. Pánové, majetku a vzdělání stojí všichni za vládou.“⁴²

⁴² J. Goebbels, Vom Kaiserhof zur Reichskanzlei. Eine historische Darstellung in Tagebuchblättern, München 1934, s. 176, 181.

Výsledky voleb do říšského sněmu 6. II. 1932+)

	počet mandátů	procenta hlasů
NSDAP	196	33
SPD	121	20,4
KPD	100	16,8
Zentrum	70	11,9
Bayrische Volkspartei	20	2,9
DNVP	52	7,2
DVP	11	1,7
DSLP	2	0,9
Landbund	2	0,2
Wirtschaftspartei	1	0,3

+ J. Möller, Weimar, s. 264–265.

Výsledky voleb potvrdily obavy pragmatiků z NSDAP – ztráta 34 mandátů, tj. dvou milionů voličských hlasů, byla pro Hitlera šokem. Mýtus neporažitelnosti byl pryč, ztráty se týkaly celého území říše, i dosavadních bašt jako Šlesvicko-Holštýnsko nebo Dolní Sasko. Ztratila i SPD (12 mandátů), naopak získala extrémní levice – KPD si připočetla 11 mandátů, spokojen byl i Papan, protože uspěla se získkem i DNVP. Papanův problém to však nevyřešilo – sestavení většinové vlády bylo neproveditelné nadále, jednání s Hitlerem pro něj nepřicházelo v úvahu. K zavedení autoritářské reformy ústavy neměl dostatek podpory jak u Hindenburga, tak u Schleichera – oba se obávali stavu občanské války, kterou by to vyvolalo a kde by reichswehr stál proti osmnáctimilionovému voličstvu obou extrémistických stran, nadto s vycvičenými vojen-

skými formacemi. Byl to Schleicher, kdo Papenovi poradil, aby formálně odstoupil a přenechal Hindenburgovi jednání se stranickými vůdci o sestavení kabinetu „národní koncentrace“. Hindenburg přijal Papenovu demisi 17. listopadu a o dva dny později pozval Hitlera do prezidentského paláce – měl to jen několik desítek metrů od budovy hotelu Kaiserhof, kde sídlilo vedení NSDAP. Volební propad se na něm neprojevil, stále trval na maximálních požadavcích: kancléřský úřad prezidiálního kabinetu se zvláštními pravomocemi. Hindenburg nebyl ochoten ustoupit od své podmínky, že by to musel být kabinet s parlamentní většinou. Předání svých prezidiálních plných mocí do rukou vůdce strany, již označil za negativistickou, a který by dovedl stát „nutně ke stranické diktatuře se všemi důsledky pro mimořádné zosíření rozporů v německém lidu, by nemohl zodpovědět před svou přísahou (na ústavu – pozn. D. M.) a svým svědomím“.⁴³

Do hry tedy vstoupil sám Schleicher – znovu navázal kontakt se Strasserem a nabídl NSDAP podíl v kabinetu, který by vedl on. Proti tomu se postavil jak Goebbels, tak Göring, tehdy už podporující Hitlerův názor, že nelze ustoupit a je třeba žádat veškerou moc. Alternativu autoritářské reformy ústavy, která by se rovnala státnímu puči, se snažil Papen Hindenburgovi nabídnout i. prosince. U rozhovoru přítomný Schleicher pak využil příležitosti a předstěhl vlastní plán, který by odvrátil nebezpečí občanské války: spojit Strasserovo křídlo NSDAP se všemi konstruktivními silami ve státě od Stahlhelmu přes odbory k sociální demokracii v nadstranickém kabinetu pod svým vedením. Hindenburg sice tento návrh odmítl, Schleicher se však necítil poražen, protože následující dotaz, zda reichswehr podpoří reformu ústavy, odpověděl zamítavě. Za několik dní pak Hindenburg „se slzami v očích“ sdělil Papenovi, že mu nezbyvá nic jiného než „nechat Schleichera, aby zkusil štěstí“.⁴⁴ Papen se však nestálh z politického dění, naopak z pozadí za přispění Meissnera a prezidenta syna Oskara von Hindenburg pracoval na řešení, které vedlo k osudovému jmenování Hitlera kancléřem s Papenem jako členem kabinetu.

7. Poslední zastávky republiky: Schleicherův kabinet

Varianta účasti Strasserova křídla na Schleicherově kabinetu narazila na tvrdý odpor Hitlera a ve střetu s ním se Strasser podřídil a ze své funkce ve

⁴³ Z dopisu státního sekretáře Meißnera ze 24. 11. cituje Fest, s. 485; ARK, Das Kabinett Papen, Bd. 2, s. 997.

⁴⁴ F. v. Papen, Der Wahrheit eine Gasse, München 1952, s. 250.

vedení NSDAP odstoupil. Schleicherovi, 2. prosince 1932 jmenovanému říšským kancléřem, se podařilo sestavit kabinet i bez NSDAP. Personálně se od Papenova kabinetu lišil jen minimálně, hlavním pilířem vládního prohlášení se stalo heslo „hradního míru“ a „osy přes politické strany“ (Querachse). Schleicher spoléhal na dorozumění se všemi „silami dobré vůle“ a okamžitě dal zrušit předchozí Papenovy zásahy do práva kolektivních smluv – 9. prosince zrušil sněm sociálně politickou část zářijového nouzového nařízení. Zdánlivě byl chod parlamentu obnoven, např. se podařilo vytvořit většinu (přes celé stranicko-politické spektrum) pro přijetí některých zákonů, jako byl zákon o amnestii za politické trestné činy (pokud nebyly kvalifikovány jako vražda).

Dlouhodobé plány Schleichera, který měl výhodu mocenských základny v reichswehru a měl stejně jako Papen důvěrné přátelské vztahy k Hindenburgu okolí (přítel Oskara von Hindenburg), byly jiné než Papenovy: na rozdíl od něj nebyl nakloněn konzervativní restaurativní reformě ústavy, která by parlament zcela vyřadila z činnosti a změnila státní formu v konstituční monarchii, ale hledal východisko ze státní krize v posílení prezidiálních prvků stávající ústavy, kde by kompetence říšského sněmu byly omezeny ve prospěch vlády jmenované prezidentem.⁴⁵ Nabízel cestu, která by zabránila příchodu Hitlera k moci bez jakýchkoliv světónázorových skrupulí – byl ochoten kombinovat vojenskou moc se zestátněním klíčových odvětví hospodářství a zřízení „národního řádu na státnesocialistickém základě“. Dokázal také najít vhodné prostředníky, kteří by nabídli spolupráci teoretikům „konzervativní revoluce“, jako byl Carl Schmitt, rozvíjející tento typ kombinace státního socialismu s autoritářským státem.⁴⁶

Představy „sociálního generála“, jak byl nazýván, však byly spíše paternalistické než socialistické. „Sociální je podle starého důstojnického postoje: lidé musí mít ubytování a jídlo tak jako u vojenské jednotky“, jak to ohodnotil jeden z žurnalistů v prosinci 1932.⁴⁷

Hlavním nepřitelem Schleichera však nebyl sněm, kde se opozice NSDAP a KPD přes náznavy akční spolupráce v listopadu 1932 neshodla na žádném pozitivním kroku, protože jejich představy „nového řádu“ byly diametrálně

⁴⁵ W. Pyta, Verfassungsumbau, Staatsnotstand und Querfront: Schleichers Versuche zur Fernhaltung Hitlers von der Reichskanzlerschaft: August 1932 bis Januar 1933. In: W. Pyta, L. Richter (Hrsg.), Gestaltungskraft des Politischen. Festschrift für Eberhard Kolb, Berlin 1998, s. 191.

⁴⁶ Sit Schleicherových prostředníků zprostředkujících kontakty k odborům i Schmittovi nyní podrobně prozkoumána: W. Pyta, cit. práce; úloha Schmitta jako „ústavního poradce“ Schleichera: A. Koenen, Der Fall Carl Schmitt, Paderborn 1995.

⁴⁷ W. Pyta, cit. práce, s. 187.

odlišné, ale svržený Papan (marně mu nabízel post velvyslance v Paříži). Nehrozila ani možnost jakési vlády „lidové fronty“, protože levice, kde KPD znovu tvrdě bojovala přednostně proti „sociálfášismu“ SPD než proti NSDAP, byla rozpolcená.⁴⁸ Podporováno Kominternou ultralevicové křídlo v čele s Thälmannem trvalo na hodnocení vnitřní situace v Německu jako nazrávající revoluci a volební úspěch z listopadu se zdál toto hodnocení podporovat – v rozporu se skutečností, že vliv KPD v důležitých závodech byl minimální (většina z 350 000 členů byla nezaměstnaná), pofiderní byla i síla polovojskové formace Rote Frontkämpferbund (40 000 členů), ostatně zakázané už na jaře 1929 a působící tedy ilegálně.⁴⁹

Schleicher vybudoval svůj program cíleně jako nepolitický – spoléhal na podporu odborů od sociálně demokratických ke křesťanským – a tu také dostal. Záleželo na tom, zda se mu podaří splnit jejich očekávání, tj. razantněji uskutečnit programy zaměstnanosti. Schleicher prosadil jmenování G. Gerekeho říšským komisařem pro zaměstnanost, jeho program však narazil na odpor příslušných ministerstev (hospodářství a financí) a prostředky na něj nadále zůstaly omezeny. Narazil i na odpor konzervativní pravice, od počátku ledna 1933 bylo také jasné, že Hitlerovi se podařilo zcela zneškodnit Strasserův pokus o vstřícnější politiku NSDAP. Strasser sice nebyl vyloučen, ale ztratil veškerý vliv a byl „vyobcován“ (podobně jako o tři roky dříve jeho bratr Otto).

8. Jmenování Hitlera říšským kancléřem 30. ledna 1933

K rozhodující intrice proti Schleicherovi si vytvořil podmínky Papan. Na setkání v Pánském klubu (Herrenklub) 16. prosince 1932 se vyslovil pro „začlenění Hitlera“ do „nové vůdcovské vrstvy“ a pro odstoupení Schleichera. Příznivec NSDAP, kolínský bankéř Kurt von Schröder, pak pozval Papanu a Hitlera do svého domu. Na této schůzce bylo domluveno, že bude vyvinut tlak na Hindenburga, aby odložil své osobní antipatie vůči „vůdci největší národní skupiny“ a světil vedení prezidiálního kabinetu Hitlerovi – Schröder se ostatně podílel na koncipování stejně vyznívajících dopisů skupiny průmyslníků Hindenburgovi z 19. listopadu 1932. Za touto peticí stála skupina převážně středních průmyslníků a obchodníků, sdružená jako „Keppelerův kruh“ kolem Hitlerova hospodářského poradce

⁴⁸ H. Weber, Hauptfeind Sozialdemokratie, Strategie und Taktik der KPD 1929–1933, Düsseldorf 1982, s. 72.

⁴⁹ Mommsen, cit. práce, s. 598–599.

W. Kepplera.⁵⁰ Setkání 4. ledna 1933 ve Schröderově domě v Kolíně nad Rýnem bylo nepochybně důležitou etapou v Hitlerově cestě k moci. Schleicher, který se o tajné schůzce dozvěděl, si stěžoval na Papanovy intriky v Hindenburga, dosáhl však přesně opačného účinku. Hindenburg dokonce Papanu pověřil, aby pokračoval v „důvěrných osobních“ kontaktech s Hitlerem.⁵¹

Schleicherovy dny byly sečteny i proto, že jeho sociální program zahrnoval i podporu středních zemědělců na východě a vysloužil si proto ostré útoky ze strany Reichslandbundu a obvinění z „agrárního bolševismu“, což dále podpořilo Hindenburgovu nechuť vůči němu. Přispěla k ní i znovu otevřená otázka korupčních skandálů kolem Osthilfe, do kterých bylo zapleteno i blízké okolí Hindenburga včetně rodiny. Další varianty řešení trvalé státní krize předestíral i předseda DNVP Hugenberg, opět v konzervativním autoritářském duchu. Nabízel koalici jak Schleicherovi, tak Hitlerovi. V těchto „intrikami přetékaných“ týdnech ledna 1933 Hitler propa-gandisticky využil i úspěchu v zemských volbách (v malé zemičce Lippe). NSDAP zde sice nedosáhla zatím nejuspěšnějších červencových výsledků, ziskem 39,5 % voličů však si značně vylepšila pozice u veřejného mínění v celé říši. Hitler se tak cítil být nepostradatelným středobodem dění.

Rozhodujícím mezníkem byla schůzka s Papanem v domě J. von Ribbentropa v Berlíně-Dahlemu 18. ledna, kde Hitler žádal post kancléře. Za spikleneckých okolností (tajný příjezd Oskara von Hindenburga a Meißnera) byla nejdříve skupina jednatelů rozšířena, ke shodě však došlo až v soukromém rozhovoru Hitlera s Oskarem von Hindenburg (jakého nátlaku Hitler použil, není dodnes přesně známo – pravděpodobně hrozil skandálem kvůli dědičké dani za Hindenburgovi věnovaný velkostatek Neudeck).⁵² Dohoda zněla, že Hitler se stane kancléřem s Papanem jako vicekancléřem. Když pak Schleicher požádal prezidenta Hindenburga 23. ledna o plné moci k rozpuštění sněmu, protože se mu nepodařilo opatřit kabinetu dosta-

⁵⁰ W. Keppler zprostředkoval toto setkání u Schrödera s cílem vytvořit novou vládu bez voleb, a to prezidiální kabinet v čele s Hitlerem, a Papan měl Hindenburga o této alternativě přesvědčit. Kepplerův dopis Schröderovi z 26. 12. 1932 otištěn: E. Czichon, Wer verhalf Hitler zur Macht? Zum Anteil der deutschen Industrie an der Zerstörung der Weimarer Republik, Köln 1967, s. 76 ad. Ke stavu ostré kontroverze historiků kolem úlohy velkého průmyslu při cestě Hitlera k moci: J. John, Zur politische Rolle der Grossindustrie in der Staatskrise. In: H. A. Winkler (Hrsg.), Die deutsche Staatskrise 1930–1933, München 1992, s. 215–237.

⁵¹ O. Meißner, Staatssekretär unter Ebert, Hindenburg, Hitler. Der Schicksalsweg des deutschen Volkes von 1918 bis 1945, wie ich ihn erlebte. Hamburg 1950, s. 261.

⁵² Fest, cit. práce, s. 501.

tečnou parlamentní bázi zahrnutím Strasserova křídla NSDAP, o vyhlášení nouzového stavu a zákaz NSDAP a KPD, Hindenburg ho odmítl.

Schleicher se stal neudržitelným, protože kamarila se postarala o zveřejnění obsahu jeho žádosti - plán diktatury a státního puče ostře napadli jak nacisté (jejich tisk použil přezdívky „Primo de Schleicheros“ podle španělského diktátora Primo de Rivery), tak komunisté, ztratil ale i veškerou podporu u občanských stran. Hitler využil situace a vyslal za státním sekretářem prezidenta Hindenburga emisara Göringa, aby mu vzkázal, že „nezatíží svědomí prezidenta porušením práva, ale bude striktně dodržovat ústavu“.⁵³ Druhý ze spiklenců, Papen, mezitím získal Hugenberga a vůdce Stahlhelmu Seldeho k účasti na plánované koalici. Při této příležitosti se Hugenberg vyjádřil, že „se nic nemůže stát“, protože Hitler bude sice kancléřem, ale bude „obklíčen“ představiteli konzervativní skupiny „národní koncentrací“. Podle dalších svědectví ani v těchto dnech Hindenburg nezamýšlel splnit Hitlerův požadavek a jmenovat ho kancléřem - stále spoléhal na možnost návratu Papena do této funkce. Od 27. ledna ale věděl z úst samotného Papena, že to „v této době nepůjde“. Zcela neinformovaný Schleicher se ještě snažil 28. ledna získat od Hindenburga zplnomocnění rozpustit sněm. Pochopitelně marně. Tentýž den pověřil Hindenburg Papena, aby jednal o sestavení vlády. Jako vyjednaváč pak Papen získal souhlas Hugenberga za slib dvou křesel pro DNVP, Hitlerovi nabídl vedle kancléřského postu další dva pro NSDAP - ministerstvo vnitra a pro Göringa nově vytvořené ministerstvo civilního letectví. Hitler však žádal víc - ještě funkci říšského komisaře pro Prusko a pruské ministerstvo vnitra a také vypsání nových voleb. Hindenburg sice váhal nad nově rozšířenými požadavky Hitlera, nakonec je však splnil až na funkci říšského komisaře pro Prusko, vyhrazenou Papenovi. Vrcholícímu dramatu daly některé okolnosti nádech frašky - rozšířily se pověsti, že Schleicher připravuje ozbojený převrat a chystá se „deportovat Hindenburga v dobytém vagonu do Neudecku“. Na tyto fámy zareagoval Hitler příkazem (ke kterému neměl žádná oprávnění) k uvedení „šesti batalionů policie (neexistujících) do pohotovosti, aby mohly obsadit Wilhelmstrasse“.⁵⁴

Tlak na rychlou instalaci dohodnuté vlády vyvíjel především Papen - tak nechal narychlo povolano generála Blomberga přísahat brzy ráno 30. ledna jako ministra armády a hrozil Hugenbergovi, že pokud nebude vláda sestavena do 11 hodin, „dá se na pochod reichswehr“. Těsně před desátou dopo-

⁵³ Meißner, cit. práce, s. 265.

⁵⁴ Fest, cit. práce, s. 504.

ledne 30. ledna pak Papen dovedl ostatní členy vlády do prezidentského paláce a uklidnil hrozící roztržku mezi Hugenbergem a Hitlerem - ten přislíbil, že požadované nové volby bez ohledu na výsledky nic nezmění na současném dohodnutém složení kabinetu. Po odstranění této poslední překážky se ministři v čele s Hitlerem odebrali k prezidentovi a složili do jeho rukou přísahu. Papen byl navýsost spokojen - stále věřil, že početní převaha konzervativní pravice, kterou považoval za „obklíčený“ Hitlera v kabinetu, je dokonatelná. Na všechna varování, že Hitler dostal volnou ruku k uskutečnění vlastního programu zničení republiky a ustavení totalitní diktatury, odpovídal: „Mýlíte se, my jsme si ho najali.“⁵⁵

Hitler neztrácel čas a po krátkém převzetí ovací svých příznivců před vchodem do prezidentského paláce a posléze v centrále vedení NSDAP v protilehlém hotelu Kaiserhof svolal kabinet, který rozhodl požádat prezidenta o rozpuštění sněmu a vypsání nových voleb. Bezprostředně poté Hindenburg nařizení podepsal. Teprve teď si mohl být Hitler jistý vítězstvím. Večer 30. ledna nechal zaplavit berlínské ulice 25 tisíci uniformovanými SA a jednotek Stahlhelmu v mohutném pochodovém průvodu, procházejícím až do půlnoci kolem říšského kancléřství: v jednom z osvětlených oken je zdravil nacistickým pozdravem nový říšský kancléř s Göringem, Goebbelsem a Rudolfem Hessem po boku. Jen málokdo tehdy předvídal, jak rychle toto zdánlivě legální převzetí moci prezidiálním kancléřem č. 4 ukončí smrtelné křeče Výmarské republiky. Dnem 30. ledna 1933 dějiny parlamentní republiky v Německu skončily. Začala se psát nová kapitola dějin Německa, která přinesla Evropě, celému světu a samotnému německému národu nezměrné utrpení druhé světové války.

⁵⁵ Lutz Graf Schwerin v. Krosigk, Es geschah in Deutschland. Menschenbilder unseres Jahrhunderts, Tübingen, Stuttgart 1951, s. 147.